

Kerk-
der de-
wer-
zen bij
ve niet.
In de
en een
euren;
r voor,
n, waar
en wor-
tevens
niet te
in ons
32

us, een
vloeken
ch ook
eel het
zweren

er wel
zweren
ristelijk
steden
telkens
naam
n reist,
bruiken
vloeken
er een
ste en
ken. En
maar
hoog-
bruiken

at ons
schrik-
toeziet,
r wie
theiligd
God
zoals
ken en
bieden.
echt er
ch mag
n niets
te ver-
macht
tegen
om dit
Indien
hoorde
d werd,
kwaad
ksleven

om toe,
it tegen
zonden
bonden
gaan;
ucht te
, dat in
en. Dit
en. En
r sonde
dan de

de
Kerk

indacht
ingrijke
ke haar

erkelijk
Dienst
mploir
as van
School
apara-
wilden
chaffen,
de van
er naar

nde be-
in te
an het
recht
de Kerk
an de
werd
est be-
or de
tgenot-
meer
dls be-
hoe-
plan
eggen.
advies
or een
kerken
zelfs
t onze
maar
n: het
teit of
prae-
or de
lot ter
lijden,
erwaar
vooral
beeld,
kende
t juist
en be-
in een
raagd,
op te
(ni-
onder-
canten

in onze Kerken zouden, wanneer zulk een kennis der Kerkhistorie metterdaad eisch was voor de toelating tot het predikambt, aan dien eisch beantwoorden? Daarbij komt, dat afwijzing bij een kerkelijk examen veel ernstiger gevolgen voor den betrokkene heeft dan bij een schoolexamen, daar het laatste alleen in beperkten kring bekend wordt, terwijl het eerste een brandmerk op drukt, dat zijn leven lang hem bijblijft en bij de vervulling van zijn ambtelijke taak hem niet weinig hinderlijk kan wezen. In hoeverre hierin verbetering te brengen is door een andere regeling der examenvakken, is niet gemakkelijk te zeggen, veel meer verwachten we daarvan, dat de examinatoren, door de Classis geroepen, wel inzien, dat zij geen wetenschappelijk examen hebben af te nemen, wat de taak der School is, maar een kerkelijk examen. Al zal het onderzoek naar de mate der kennis niet geheel ontbreken kunnen, bij het kerkelijk examen moet toch hoofdzakelijk wezen het onderzoek naar de zuiverheid der belijdenis en naar de geschiktheid van het ambt.

Een tweede quaestie, die in Amerika evenals bij ons tot praktische moeilijkheden aanleiding had gegeven, was het optreden van niet-gestudeerde personen of zoogenaamde „oefenaars“ in de publieke saamkomsten der gemeente om een „stichtelijk woord“ te spreken. Hoezeer in buitengewone omstandigheden dit hulpmiddel groote diensten bewezen heeft om bij gebrek aan predikanten de gemeente te dienen, toch mag het in normale tijden nooit als surrogaat aangewend worden om de gewone bediening des Woords te vervangen. Volkomen terecht besloot daarom de Synode in overeenstemming met hetgeen ook onze Kerken op de Haagsche Synode hadden vastgesteld, dat niemand het recht heeft in den openbaren eredienst een stichtelijk woord te spreken, tenzij de Classis hem dit recht had vergund, en dat dit recht dan nog alleen gelden zou voor die Classis, waartoe de betrokkene behoort, maar niet daarbuiten.

Een derde vraag, die evenzeer meermaals op onze Synodes ter sprake is gekomen, was deze, of de Synode niet een *Formulier* zou vaststellen voor de openbare belijdenis des geloofs. Zij, die hierop aandrongen, wezen er o. m. op, dat de betekenissen dezer plechtigheid daardoor beter door de gemeente verstaan zou worden en er ook meer eenheid zou komen in de praktijk. Terecht ging de Synode echter niet op dit verzoek in; ze oordeelde, dat de gebruikelijke vragen de materie in deze zaak voldoende aangeven en genoegzame eenheid waarborgen; dat door de vaststelling van een apart *Formulier* de indruk zou kunnen gewekt worden, dat men eerst door het doen van belijdenis bij de Kerk ingelijfd wordt; waaraan nog toegevoegd werd, dat de betekenissen van deze daad niet allereerst door een plechtigheid dient aangegeven te worden, maar door onderwijzing in de prediking en de catechisatie. Al laten we de vraag in 't midden, of het niet wenschelijk zou wezen om de vragen bij 't doen van de openbare belijdenis des geloofs nader te formuleeren, toch zijn we 't met deze Synode van harte eens, dat een afzonderlijk *Formulier* voor deze kerkelijke handeling metterdaad gevaar zou opleveren. Een „confirmatie“ kennen onze Kerken niet en ook de schijn daarvan moet vermeden worden.

Een vierde, niet minder ernstige vraag was, hoe de Kerk te handelen heeft met personen, die, om de tucht te ontgaan, voor het lidmaatschap der Kerk bedanken. Voeger had de Synode in haar Algemeene bepalingen vastgesteld, dat de Kerk aan zulke personen niets meer te doen heeft, omdat zij zich buiten de Kerk gesteld hebben. Terecht heeft echter een latere Synode deze te krasse uitspraak weer geschrapt. Dat de Kerk aan zulke personen niets meer te doen heeft, is zeker niet juist. Vooreerst mag de Kerk zulk een „bedanken“ van het lidmaatschap nooit voetstoots aanvaarden, maar dient ze veeleer ernstige pogingen in 't werk stellen om zulk een persoon het zondige van zijn eigenmachtige daad duidelijk te maken, en hem te bewegen van dit besluit, dat vaak in overijling genomen is, terug te komen. En ook wanneer dit haar niet gelukt, en de Kerk ten slotte wel erkennen moet, dat zulk een persoon zich van haar afgescheiden heeft, blijft de Kerk toch altoos geroepen den afgedoelde te vermanen, evengoed als ze dit een geëxcommuniceerde moet doen. Maar geheel anders komt de quaestie te staan, wanneer men vraagt, of de Kerk zulk een persoon, die met woord en daad zich aan haar gemeenschap onttrokken heeft, nog tot voorwerp zou kunnen maken van haar kerkelijke tucht en hem zelfs zou kunnen excommuniceren. Er schijnt in de Christelijke Gereformeerde Kerk in Amerika wel een sterke strooming te zijn, die dezen kant op wil, en ook de commissie, die de Synode van praed-advies diende, ging een goed eind dezen weg op. Ze adviseerde de Synode om dit „bedanken“ alleen dan te aanvaarden, wanneer zulk een persoon zich bij een andere Kerk aansloot, omdat hij met de leer of kerkenordening zijner Kerk het niet meer eens was, maar niet in geval iemand zich aan de gemeenschap der Kerk onttrok om op zich zelf te blijven staan of de tucht te ontgaan; de Kerk moest dan toch met de tuchttoefening doorgaan, op grond, dat zulk een tuchttoefening wellicht nog dienstbaar zou kunnen wezen tot genezing van zulk een afgedoelde; dat niemand zich van de Kerk als instituut mag losmaken, daar men zich zelf volgens Gods eisch en niet naar eigen willekeur bij het instituut heeft aangesloten; en eindelijk, dat in elk geval het prestige der tucht op die wijze beter gehandhaafd kan worden. Aldoende schijnen deze gronden ons echter niet te zijn. De praktische motieven, dat zulk een tucht-

oefening nog wel tot genezing kan dienen, en in elk geval het prestige der tucht zoo beter gehandhaafd wordt, beslissen niet over de vraag, of zulk een persoon, die zich aan de gemeenschap der Kerk onttrokken heeft, nog wel voorwerp der kerkelijke tucht kan wezen. En wat het principieel argument aangaat, dat het opzeggen van het lidmaatschap ongeoorloofd is, daar de band met het instituut niet willekeurig gelegd is, maar krachtens Gods eisch, — zoo is dit op zich zelf volkomen juist, maar dit neemt toch niet weg, gelijk Voetius terecht opmerkt, dat de aansluiting aan de Kerk een *vrije wilswaard* is van den betrokkene persoon en de Kerk daarom nooit iemand tegen zijn uitgedrukt wil als lidmaat kan blijven beschouwen en behandelen. Een daad kan zedelijk ongeoorloofd wezen, en toch kan de Kerk verplicht zijn met zulk een daad rekening te houden wat haar kerkrechtelijke gevolgen betreft. De Commissie zelf stemt dit feitelijk toe, maar ze erkent, dat wie zich bij een andere Kerk aansluit, geen voorwerp meer zijn kan van kerkelijke tucht. Immers, gelijk onze Confessie terecht zegt, is ieder geloovige van Godswege verplicht, zich bij de ware Kerk te voegen, en is daarom het verlaten van de ware Kerk om zich bij een dwalende of valsche Kerk te voegen, zeker niet minder groote zonde dan zich aan de gemeenschap der Kerk te onttrekken om op zich zelf te blijven staan. En toch oordeelt de Commissie volkomen terecht, dat de Kerk in zulk een geval geen tucht meer kan uitoefenen. Bovendien is het hoofddoel van de tucht toch altoos om de Sacramenten heilig te houden, en wie zich van de Kerk afgescheiden heeft, kan de Sacramenten niet meer ontheiligen, omdat hij geen recht meer heeft om ze te gebruiken. Wie zijn lidmaatschap opzegt, snijdt immers zichzelf van de Kerk af en behoeft daarom door de Kerk niet meer afgesneden te worden. De Synode heeft daarom, naar het ons voorkomt, wijs gehandeld, met het rapport van haar adviseerende Commissie niet aan te nemen, maar een nieuwe Commissie te benoemen, die op de volgende Synode haar advies diene zal.

Ten slotte zij uit de *acta* dezer Synode nog vermeld, dat ook het oude twistpunt van het infra- of supra-lapsarisme nog even ter Synodale tafel kwam, doordien Ds. J. P. Hulst en Prof. G. H. Hemkes een aanklacht hadden ingediend tegen Ds. G. J. Haan, omdat deze in *De Calvinist* een verklaring van Rom. 9: 22, 23 had gegeven, die volgens hen supra-lapsarisch zou wezen. Ook in dit geschil is de Synode met groote voorzichtigheid opgetreden. Ze wees de aanklacht af, omdat het supra-lapsarisme volgens de leerregels van Dordt (cap. I art. 7) en bijklens de beraadslagingen op de Dordtsche Synode en volgens de Utrechtse conclusies niet te veroordeelen noch uit te sluiten is, weshalve ze oordeelde, dat noch Ds. Haan noch iemand anders over zijn supra-lapsarische uitslatingen te bevoorkeken is. Maar tevens sprak ze uit, dat het voeren van een discussie over het infra- en supra-lapsarisme ernstig gemedend moet worden ter wille van den vrede en het welzijn der Kerken; het kan bovendien toch onmogelijk tot bevrediging van ons denken leiden en is daarom onvruchtbaar, en wanneer het niet met de uiterste voorzichtigheid geschiedt, ontstaat het slechts de Kerken.

Hoezeer we van harte met deze beslissing instemmen, toch veroorloven we ons een opmerking. De aanklacht tegen Ds. Haan ingebracht, grondde zich o. m. op de uitdrukking door hem gezegd, dat „het besluit Gods over alle dingen gaat, dus ook over de zonden. Dit nu is niet een eenzijdige supra-lapsarische voorstelling van het decreet Gods, maar het is de eenparige belijdenis van alle Gereformeerde theologen geweest. Wie dat weersprekt, weersprekt het Woord Gods zelf, want de Schrift leert, dat „beide Herodes en Pontius Pilatus met de Heidenen en de volkeren Israels vergaderd zijn geweest tegen Jezus, dien God gezalfd had, om te doen al wat Gods hand en raad te voren bepaald had dat geschieden zou“ (Hadd. 4: 27, 28) en verklaart dus uitdrukkelijk, dat de raad of het besluit Gods ook over de zonde gaat. Geen Gereformeerde heeft dit dan ook ooit ontkend; integendeel, ze hebben dit op grond van Gods Woord zoo best mogelijk volgehouden tegenover alle drijvers van den vrijen wil des menschen, al hebben ze steeds er aan toegevoegd, dat God daarom noch de auteur is noch de schuld draagt van de zonde.

Het schijnt ons daarom niet alleen zonderling, dat een predikant in een Gereformeerde Kerk wegens deze uitdrukking wordt aangeklaagd, maar het doet zelfs de vraag opkomen, wie hier eigenlijk op de bank der beschuldigen had moeten zitten: hij die dit beleeft, of zij die dit ontkenden. Er schijnt in een eenzijdig drijven van het supra-lapsarisme zeker een gevaar voor den vrede der Kerken, maar een niet minder grooter gevaar steekt in het infra-lapsarisme, wanneer dit in den grond niet anders dan een verkapt Arminianisme zou wezen.

Dr. H. H. K.

Reestafel.

PROF. DR. F. L. DAUBANTON. TER INLEIDING TOT DE DIDAKTIK DER NIEUWEN VERBONDEN. I. GESCHIEDNIS DER BOEKENING VAN HET LEERVAK. Keimik & Zoon, over den Dom te Utrecht.

ONDER DEN HOOFDTITEL TER INLEIDING TOT DE DIDAKTIK DER NIEUWEN VERBONDEN heeft Dr. DAUBANTON, hoogleraar vanwege de NEDERLANDSCHE HERFORMEERDE KERK aan de RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT, zich voorgenomen de Prolegomena tot de „Biblica Novi Testamenti“, één der vakken, die hij doceert, uit te geven.

Dit voornemen is in zoover tot uitvoering

gekomen, dat het EERSTE DEEL DIER PROLEGOMENA met den ondertitel: GESCHIEDNIS DER BOEKENING VAN HET LEERVAK, een boek van 272 bladzijden, onlangs het licht zag.

Naar uit het VOORBERICHT blijkt, geeft de hoogleraar hier zijn college-dictaten in druk.

Met deze gedrukte dictaten zullen allereerst gebaat wezen zijn studenten, en, wijl Prof. DAUBANTON, naar hij in zijn VOORBERICHT vertelt, het vak onderwijst „voor een gehoor dat hem slechts één jaar, een nederlandsch „academisch-jaar“ volgt, twee uur in de week er aan wijddend“, zal het, wanneer de heeren, die Prolegomena, 't huis zwart op wit, in betrouwbaar gedrukt tekst, rustig beritten, ook aan den gang van zijn onderwijs ten goede komen. De mondelinge voordracht op het college toch, kan zich dan uitsluitend bepalen tot de behandeling van wat in het VOORBERICHT, met zonderlinge afwijking van den rector academischen, maar daarbij zoo bekoorlijk gedegapeerden stijl, waarin over het geheel de dictaten zijn geschreven, heel statig heet: „ok N. T. is de LEERSTOF van de ziele“. Iets wat mij herinnert aan het „eisch“, „deze stoffen in derzelve hoogte belangrijk onvouw“ uit onderwetsche preeken van met glaci-handchoenen opkomende kanselredenaars.

Dan, niet alleen zijn Utrechtse theologen en hij zelf als akademisch docent, zullen met het doen drukken dezer Prolegomena gebaat zijn, maar, voorzoover ik althans vermoed wat betreft het IIe en zekerheid heb wat het Ie deel aangaat, ook de niet-Utrechtse theologen en zelfs de Nederlandsche theologen van diverse pluinage.

Nadat van dit Ie deel de eerste 6 vel verschenen waren, vond mijn oude vriend DAUBANTON ze mij ter kennisgeving, en toen heb ik er, in de HERAUT van 18 Februari 1915, Nr. 1936, een bespreking van gegeven.

Thans nu het boek geheel voor mij ligt en ik ook met den inhoud van p. 105—p. 272 kennis heb gemaakt, acht ik het een geenszins overbodig werk er hier nog eens de aandacht op te vestigen.

Op mijn bedenking, reeds in No. 1936 van de HERAUT uitgesproken, dat de auteur van wal steekt zonder iets omtrent NAAM en BESCHRIJVING van het vak te hebben gezegd, gaat hij in het, thans ook gedrukte VOORBERICHT, p. I—IX, in.

Op p. VIII van dat VOORBERICHT schrijft hij, met het oog op de bedenking: „Ja... dat is „de rehers van de medaille“, in zake de door mij gevolgde methode“. Waarvoor hij dan verstaat de GESCHIEDNIS van het vak voor de METHODOLOGIE van het vak te geven. Hij is het goed met mij eens, dat de vooropstelling eigenaardig bezwaren heeft (p. IX), maar vertelt, dat hij dan ook gewoon was, die bezwaren op zijn college te ondervangen, door „proleptisch om zoo te zeggen, iets in te vlechten over begrip, taak, benaming, methode, plaats in het encyclopaedisch instituut der Biblica“ (p. VIII). Dat ik echter wel moest afgaan op het gedrukte werk erkent hij waar hij op dezelfde pagina, deze mijn kritiek bijt niet noemt.

„Bedenkelijker is“, zoo schreef ik, voor nu ruim anderhalf jaar, dat DAUBANTON ook omtrent de naamverandering („het vak toch wordt gewoonlijk aangeduid als „Bijbelische Theologie“ of „Bijbelische Dogmatiek“) zijn lezer geen rekenschap geeft“. Ik opperde daarbij het vermoeden, dat het gebruik van den naam DIDAKTIK bij hem zijn voldoende grond had in wat Prof. KUYPER, ENCYCLOPAEDIE III p. 166 en VI, en ook Prof. BAYNK, DOGMATIEK p. 67, ontrent het niet wenschelijke van het gewone spraakgebruik schreven. Ontrent dit mijn vermoeden verklaart hij nu dat het „in hoofdzaak juist was“ en op die verklaring laat hij dan volgen: „Reeds in 1896. Kuyper's Encyclopaedie beoordeelend (Theol. Studien XIV) stemde ik diens protest tegen den traditionele naam van „Bijbelische Theologie“ toe. Toch had ik bezwaar tegen zijn „Historia Revelationis“ en stelde voor „Historia doctrinae revelatae“ of „Sarae“. Met die benaming had ik zelf later geen vrede, al bleef ik optornen tegen dat „Theologia Biblica“, „Theologia“ is, in deze samenstelling, of te ruim of te eng“. En op p. 197 schrijft hij, dat u de benaming HISTORIA REVELATIONS toch in elk geval beter is, het karakter van ons leeraar nader komt dan de traditionele“.

Meerkwaardig is daarbij, dat hij op p. 41 uit KUYPER'S ENCYCLOPAEDIE citeert:

„Het is moeilijk te loochenen, dat de latere dogmatiek zich al te reer gewend hadden, de Schrift te beschouwen als een toelichting volgestapeld met *loca prophetica*...“. Gelijk een rechter of advocaat zijn wetboeken raadpleegt, om er een artikel uit te citeren, zoo citeerde men te hoo en te gras uit de Heilige Schrift. Hierin nu school een ganschelijk voorbijgaan van het historisch-organisch karakter, dat aan de Heilige Schrift niet mag betwist worden. Indien de Heilige Schrift fix en fertig uit den hemel ware gevallen, en niets beheld had dan een tweede reeks verklaringen, zou deze methode zich hebben laten verdedigen; maar zij was uiteraard onhoudbaar, nu de Schrift, in den loop der eeuwen, door de hand van tal van schrijvers, wat te stand gekomen, en ons intee van een soort hemelchen catechismus, een openbaring van realiteiten in historisch proces aanbiedt. (a. w. III, p. 171).“

Uit de omstandigheid toch, dat dit citaat door DAUBANTON voorzien is van het epitheton: „ware woorden van Dr. A. KUYPER“, is, in verband met zijn vindliceren van het historisch karakter van het vak waarvan op andere bladzijden in dit Ie deel der Prolegomena staat te lezen, de onderstelling niet al te gewaagd, dat hij niet zijn „DIDAKTIK“ niet anders bedoelt, dan voor het N. T. het inzicht te verhelderen in wat KUYPER noemt „het historisch-organisch karakter“. Of hem de bereiking van dit doel met de toepassing der „Lehrbegriff-methode“ op de N. T. diensche geschriften uit gelukken, en methode waartegen zoo KUYPER in zijn ENCYCLOPAEDIE als WERDE in zijn AUFBAU EN METHODE DER SOGEMANTEN N. T. THEOLOGIE hun bezwaren indachtten, doch waarmee DAUBANTON op meest dan een plaats in dit Ie deel van zijn INLEIDING TOT DE DIDAKTIK DER N. V. zijn ingenomenheid doet uitkomen, — kan ik, bij gemis van kennis van zijn DIDAKTIK zelf, niet beoordeelen. Eenigen waarborg biedt wel de naamverandering van N. T. Theologie of N. T. Dogmatiek in Didaktiek der N. V., wijl zij er op wijst, dat ook naar DAUBANTON'S overtuiging, de leer der N. T. diensche Schrift niet in die scherpslijnde begrippen vervalt in waarmee de wetenschap werkt.

In Ie deel der INLEIDING waarin de hoogleraar zijn GESCHIEDNIS DER BOEKENING van het vak publiceert, kreeg thans, zoals ik hierboven mededeelde, een Voorbericht (I—IX). Het werk zelf nu heeft, zoals ik reeds in Februari 1915 mededeelde, een INLEIDING (p. 1—2), en geeft dan in drie onderdeelen de VOORBEREIDING (p. 2—67), EERSTE ONTWIKKELING (67—89) en DEN BOEKTITEL (p. 89—272), der bespreking van de DIDAKTIK DER N. V.

Een met zorg bewerkt Register van Persoon-

namen (p. 272—278) vergemakkelijkt het naslaan.

Noemde ik, toen ik nog maar de eerste 6 vellen voor mij had, de INLEIDING (p. 1—2), twee alinea's op een halve bladzijde, wel wat heel kort, de geachte schrijver is het daar roerend met mij over eens en zegt dan ook in zijn VOORBERICHT, dat ik maar liever van zijn „aanloopje“ had moeten spreken.

Wat den vorm betreft is deze GESCHIEDNIS van het vak verdienstelijk. „Op beperking“, schrijft Dr. DAUBANTON, moest ik uit zijn, wilde ik niet slechts titels noemen en namen vermelden, maar hoofdinhoud van betekenende werken ten toon stellen“, en in die beperking toont hij zich den meester. Hij bepaalde zich in hoofdzaak tot volledige werken en handboeken en koos daaruit het meest kenmerkende voor de richting waartoe hun schrijvers behoorden. In enkele afwijking daarvan, die ik echter niet gaarne zou willen missen, heeft hij zich veroorloofd op p. 62—64 waar hij eenige monographien van Nederlandsche schrijvers vermeldt. Geschreven over het geheel. — Ik denk hier weer aan dat malle „stoffe“ waarvoor mijn collega „n bijzonder penchant“ schijnt te hebben, — in een, van opzettelijk plechtig-doen vrijen en toch gesoigneerden stijl, biedt de lezing van deze historiographie een genot. „n Genot, hier en daar nog verhoogd door de invlechting van rake zatten en geestige opmerkingen.

Dit laatste brengt mij reeds tot den inhoud en ook daarover kan, op een enkele zeer ernstige bedenking na, mijn beoordeeling niet anders dan gunstig wezen. Met het oog op de mij hier verleende plaatsruimte wil ik mij alleen bepalen tot wat, mijns inziens, in deze historiographie het voornaamste is en door Prof. DAUBANTON is betiteld als: BOKTITEL. Reeds in No. 1936 van ons Weekblad deelde ik mee, dat hij bij deze periode in de ontwikkeling van het leeraar waartoe door GABLER, met diens Oratie van 1877, den stoet is gegeven, verschillende groepen onderscheidt.

De eerste daarvan is die der VERMITTELINGSTHEOLOGEN waaruit hij dan o. m. in § 11, NEANDER, WEISS en BEYSCHLAG bespreekt (p. 81—101).

De tweede wordt gevormd door F. C. BAUR en zijn School § 12 (p. 102—122). Met de bespreking van diens VOORLESINGEN DER N. T. DIENST THEOLOGIE op de 6e pagina van vel 7 beginnend en eindigend op de volgende bladzijde, alzo op p. 104, sloot het mij in 1915 door DAUBANTON toegezonden gedeelte van zijn boek. Aan deze bespreking, alom voortgezet, voegt hij toe zijn kritiek op deze VOORLESINGEN van het hoofd der Tübingen School, om dan, na bespreking en beoordeeling van de werken van SCHWEIGER, HILGENFELD, KOSTLIN, HOLSTEN, IMMER met wie „de Tübingen school in haar nadagen komt, Baur's leerlingen springen uit den wijden“ (p. 118), ten slotte zijn aandacht te wijden aan RITSCHL, „na uitputting van hare hegelische werk-methode, draagt de Tübingen school dan de taak over aan de jongere kritische school“ p. 80.

In § 13 wordt onder het opschrift: „DE VRIJE HISTORISCH-KRITISCHE RIJTING“ (p. 122—185) van deze groep gehandeld. Hier vinden o. m. REISS' HISTOIRE DE LA THEOLOGIE CHRETIENNE AU SEIKEL APOSTOLIQUE in 1853 bij ons door BUKKEN HERT vertaald en Prof. SCHOLTES' GESCHIEDNIS DER CHREISTELIJKE ONVERKEERDHEID GEDurende het TIJDPERK DER N. T. een plaats. Voor de kennis der „Moderne Theologie“ in Nederland is hier van belang het verschil waarop DAUBANTON wijst tusschen dit werk van SCHOLTES uit 1857 en diens later onderwijs in de Biblica. Aan de hand van een college-dictaat, „door zeer bekwaame pen geschreven gedurende den cursus 1876—1877“, toont hij aan, hoe de Leidse hoogleraar dan „zijn supranaturalistische standpunt verlaten heeft en in alle hoofdzaak met de Tübingen kritiek meegaat“.

Volgt als vierde groep in § 14: DE CONSERVATIEF-APOLOGETISCHE RIJTING (p. 115—199), waaronder ik na LACHLER, tot mijn genoegen ook v. OOSTERZEE'S THEOLOGIE DER N. V., met waardering zag besproken. Met v. LEROUX onvoltoonde hoofdwerk: BIBELISCHE GODEGELEERDHEID waarop DAUBANTON zich niet van kritiek onthoudt en in de polemiek over „Historia Revelationis“ of „Bijbelische Godegeleerdheid“ tusschen VAN LEROUX en KUYPER (p. 197) eer aan diens zijde, dan aan den kant van zijn geachten voorganger op de Utrechtse Katheder toont te staan, eindigt deze §.

En zoo kom ik dan tot de vijfde groep, waarover in § 15, de slotparagraaf, wordt gehandeld: DE GODSDIENST-HISTORISCHE SCHOOL (p. 200—372).

Terecht, wijl de „Religionsgeschichtliche“ school up-to-date is, en „met den dag aanhangers wint“ (p. 216), wordt aan haar bespreking tegenover die der anderen, de grootste plaats, in 72 bladzijden, ingruemd, en de wijze waarop zij besproken wordt, maakt deze bladzijden, naar het mij voorkomt, tot het, voor theologen en theologen onzer dagen, meest interessante gedeelte van het boek.

De § heeft A: Algemeene opmerkingen, waaronder I. Beschrijving, II. Waardering en III. Kritiek, inzonderheid op de werkmethode dezer school; en B. De Godsdiensthistorische School, op 't gebied der Biblica, waaronder I. Methode (Werde, Weiss en Weinzel) en II. Expositie en Kritiek op WEINZEL'S BIBELISCHE THEOLOGIE DER N. T. (1913).

Met enkele vaste trekken schetst Prof. DAUBANTON wat voor hem en ook voor ons Gereformeerden, zowel de betekenis van deze School als haar fout is, en waarbij hij dan o. m. op p. 202 uit BAYNK'S, WISBEGEERTE DER OPENBARING en op p. 202 en p. 223 uit R. WOLFFERS, Het Woord Gods en het Woord der MENSCHEN, citaten bijbrengt.

Haar betekenis schetst hij, wanneer hij zegt, dat zij „de natuurlijke“, of wil men liever de „algemeene“ openbaring, krachtens de „gratia communis“ ook buiten het Israelitisme en het Christendom gegeven, naar voren brengt. Haar fout, wanneer hij zegt, dat die algemeene openbaring, volgens welke, naar zij terecht leert, geen godsdienst mogelijk is, volgens haar de enig werkelijk is en zij dus, in tegenstelling met Paulus, de reformatoren en de confessen beweert, „dat er niet is, er nooit was“ een „bijzondere openbaring“, die in de ontwikkeling zou ingrijpen. En dit doet hij dan ook op het einde, in verband met de Biblica, weer uitkomen, waar hij WEINZEL'S boek beoordeelt.

Maar DAUBANTON doet in heel deze, van groote eruditie ook op het gebied der Religions-geschiedenis en van detailkennis omtrent hetgeen men de „geschiedenis“ der Godsdiensthistorische School zou kunnen noemen, getuigende, meer dan schetsen.

Zijn beschrijving van de wording en het wezen der Religionsgeschichtliche school biedt van haar een volledig en daarbij tot in de details uitgewerkt beeld, waarvoor langs de gegevens van een, niet noeste vijf geraadpleegde literatuur uit vroeger en laatste tijd de stof hebben geleverd.

Zoo, om iets uit die vroegere te noemen, waar hij, onder de „eerste aanvang van de vergelijkende „ontwikkelingsmethode“, naast Le CHRISTIANISME DEVOILE, in 1756 uitgegeven onder het pseudoniem BOULANGER, ook het ten onzent nog wel genoemde: ORIGINE DES TOUTES LES CULTES OU RELIGION UNIVERSEL, van DUPUIS uit 1795 bespreekt. Hij vermeldt daar ook hoe de Leidse, later Utrechtse hoogleraar in de wijsbegeerte, wijs- en sterrenkunde, J. F. VAN BECK CALCOEN, ten onzent, „de Fransche beschavingsmenschen uit den aanvang der 19e eeuw bij wie het zoo ongeveer vast stond, dat de Christelijke leer niet anders was dan een copie van doorheen gegroeide Indiache, Perzische, Joodsche en Grieksche leerlingen, te woord stond met een verhandeling opgenomen in de door TEYLER's genootschap uitgegeven prijsvraag“. Bij het opslaan van VAN DER AA boek mij, dat Prof. VAN BECK CALCOEN van wien men, toen hij nog te GOTTINGEN studeerde, zeide: „Een treffelicher junger Mann; schade dat er in Christ ist“ de bedoelde, met de gouden medaille bekroonde verhandeling schreef onder den titel: „ONDERZOEK NAAR DEN OORSPRONG VAN DEN MOZAÏSCHEN EN CHRISTELIJKEN GODSDIENST“, Haarlem 1797 in het Fransch, Amst. 1802, en dat zij bepaaldelijk een weerlegging is van DUPUIS' ORIGINE.

Toegekomen aan zijn waardeering van de godsdienst-historische school, zegt Prof. DAUBANTON: „dat zij onder evolutionistische bezieling werkt, is zonneklaar.“ Wijl dit haar evolutionisme echter noch atheïstisch, noch materialistisch is, meent hij, als theïstisch theoloog, „de wijsheid des Scheppers en Onderhouder van alle dingen prijzende“, er vrede mee te kunnen hebben.

Deze zijn vreedzame verhouding tot het immante evolutionisme wordt mij echter ten hoogste bekenkelijk, wanneer hij (p. 218) op de meest onverholven wijze zijn instemming betuigt met het denkbeeld dat „door evolutie uit de dierenwereld de menschenwereld, ook de aesthetische, ethische, religieuze menschenwereld zich ontwikkeld heeft“. Dit toch acht ik, bij volle erkenning van wat WINDLEHAND noemt „die stufenreiche der Lebewesen“, van wat ik ook zoo willen aanduiden als „de praeformatie van het hoogere in het lagere“, — met wat de Schrift ons in GENESIS I: 26 en II: 7 openbaart, volstrekt onverenigbaar. Laat mij hier evenwel bij zeggen, dat Prof. DAUBANTON het goed recht der toepassing dezer gedachte aan immante evolutie op de geschiedenis der godsdiensten bestrijft, en wel op grond, dat deze geschiedenis vertoont „niet een geregeld voortschrijdende evolutie van het lagere naar het hoogere, maar wel het ongekende: een ontaarding van het betere tot het ontaalde“ (p. 219). Op p. 222 schrijft hij: „Zonder stellige daad Gods, zonder supranaturele openbaring, acht ik de ontwikkeling van het Christendom uit Jodendom en Heidendom een onmogelijkheid.“ En op 223: „Daar nu de evolutionisten, welke wij bestrijden, ter verklaring van het Christendom geen bijzondere openbaring erkennen, maar alleen ontwikkeling, en het Christendom, volgens hen, dus uit het Heidendom moet evolutioneeren — als een werk Gods? zeker, maar van een immanente, niet transcendenten God — gaan zij in hun vergelijken en construeeren, in hun vinding van overeenkomsten en ontleeningen fout en miskenen zij het specifiek Christelijk.“

Het is deze uitspraak die hij dan nader uitwerkt eerst in zijn rike kritiek op de werkmethode der godsdiensthistorische School en daarna bij zijn beoordeeling van haar prestaties op het gebied der Biblica.

Op het einde van zijn boek schrijft Prof. DAUBANTON: „de „fata libelli“ van dit eerste deel, dat op zich zelf een geheel vormt, zullen beslissen, of ook het tweede, (de Methodologie van de Didaktiek der N. T.) en daarmee heel onze inleiding tot de Biblica N. T. het licht zal zien.“ Bij zijn bespreking van v. OOSTERZEE'S BIBLICA N. T., vertelt hij van het gelukkige tot hetwelk dat werk trof. Na vijf jaren een tweede vermeerderde uitgave, na één jaar een Duitse vertaling, na twee „n Engelsche, die het tot vier uitgaven bracht en na dertien jaren zelfs „n Japansche oversetting.

Ik besluit deze mijn bespreking over DAUBANTON'S Ie deel der Prolegomena op zijn BIBLICA met den oprechten wensch, dat dit boek, wel niet precies dezelfde, maar toch niet minder gelukkig en dan zeker niet minder verdiende lotgevallen mag hebben als het boek van onze grooten Apolooget.

Voor Kinderen.

VERLOREN DOCH NIET VOOR ALTIJD.

III.

WAT VOORAF GING.

Het is niet te ontkennen, dat de meeste menschen den invloed hunner moeder op hun karakter en daden hooger schatten dan die hun vaders. Vandaar dat het zoo goed is als de ouders in denzelfden geest op hun kinderen werken, en zoo kwaad als de een met den ander niet eens is.

En zoo was het hier. Als de vader in zijn strengheid meermalen te ver ging, zorgde moeder het door zachtheid zoo mogelijk weer goed te maken. Dat kon er in zekeren zin nog mee door, maar bepaald verkeerd was, dat zij dit niet deed in overeenstemming met haar man; maar achter zijn rug. De moeder was een zachte, schuchtere natuur. Zij had grooten eerbied voor het vaste en eeuwigte wezen en gedrag van haar echtgenoot, zoo groot zelfs dat zij het nooit zou gewaagd hebben in zijn tegenwoordigheid een andere meening te hebben dan de zijne. Meende de dominee dat het noodig was dat zijn vrouw hem vergezeld bij een of ander huisbezoek, dan was zij altijd dadelijk gereed. Vroeg hij haar hulp, die werd aanstands en vriendelijk geboden. Ongelukkig leverde zij zich door haar vreesachtigheid en welwillendheid van zelf in de handen van haar zoon. Reeds vroeg had hij ongemerkt hoe schief de verhouding tusschen vader en moeder was, en Wulffert liet niet na daar nuut uit te slaan.

De eerste maal dat het voorkwam dat zij iets voor haar man verborgen hield, was Wulffert straf voor zoo gekregen hebben, maakte zij zich, wel beschouwd, tot zijn medeschuldige. De knaap had namelijk tegen vaders gebod in den tuin met steenen geworpen. Daardoor waren eenige glazen van de broektafel gebroken, wat den predikant niet leek, ook al wyl zijn beurs nooit best voorzien was. Er raakte vermoeden op Wulffert, doch niemand was er bij geweest, en het was onmogelijk hem iets te bezwijken. Moeder, die enige die uit het keukaraan de zaak had gezien, zweeg uit angst voor Wulffert, ook toen vader vroeg of zij iets wist. Van dit oogenblik af wist de jongen genoeg.

Wat de vader dus meende op te bouwen werd achter zijn rug weer ter neer geworpen. De goet-hartige moeder zag wel in dat zij verkeerd deed, en moest ook begrijpen dat Wulfert op dien weg nooit gelukkig zou worden. Maar toch ont-brak haar de moed om door vrij uit spreken met haar man aan den verkeerdten toestand een einde te maken.

Wat den vader aangaat hij voelde zeer goed den verborgen tegenstand en twijfelde er ook niet aan, of de opvoeding van zijn zoon werd daardoor droevig bedorven. Maar hij vrut om zoo te zeggen zijn verdriet in zich zelf op. Begrijpelijk is echter dat Wulfert oorzak werd, dat man en vrouw elkaar koel behandelde, ja vreemd werden.

Het zal den lezer zeker niet verwonderen dat Wulfert opgroeide tot een uiterst ligtzinnigen jongen. Tegenover zijn vader werd hij steeds meer vaardig in het verbergen en liegen. Jegens zijn moeder toonde hij zich steeds bekwaam om haar door haar zoete woorden en teederheid allerlei af te trogelen.

Daar het vriend Wulfert niet aan aanleg en gaven ontbrak, had zijn vader hem reeds vroeg voor de studie bestemd. Of het nu echter goed was, uit een jongen met allerlei verkeerde eigen-schappen juist een predikant te willen maken is wel eenigzins te betwijfelen. Moeder vond het plan heel goed, gelijk ze trouwens alles goed vond waar Wulfert genoot in had. Een hem leek vaders voornemen bijzonder, niet wijl hij veel verlangen koesterde om vader op te volgen, maar wijl de eerste jaren toch zouden moeten doorgebracht worden aan een gymnasium of aan de hogeschool. Geen van die beide in-richtingen was natuurlijk in Wulferts dorp te vinden. Hij zou dus naar een stad moeten en zeker ook naar een groote. Daar zou hij, zoo te zeggen, op eigen beenen staan, zelf geld uit-geven, met vrolijke vrienden omgaan, vrij zijn, doen wat hij wou. Geen strenge vader zou hem meer van nabij kunnen nagaan of bestraffen. Wat een heerlijk leven! Hij droomde er van, dat kwam later.

Zoo was Wulfert naar het gymnasium in een naburige stad vertrokken. Of hij zich op de rechte wijs tot zijn ambt voorbereide, is wel te betwijfelen.

Op 't gymnasium ging het tamelijk, wat het leeren betreft, doch voortreffelijk wat uitgaan en pretmaken aangaat. Het gymnasium was groot in verhouding tot de stad, wier inwoners voor een goed deel leefden van de vele jongelui, die uit verschillende plaatsen daar hun leertijd door-brachten, doch waarvan verreweg de meesten bij de burgers binnenhuis woonden en hun geld verteerden, wel te verstaan het geld dat hun ouders betaalden. Uit vrees nu dat de jong-elui zich zouden beklagen over de behandeling gaf men hun zooveel mogelijk hun zin, terwijl niemand scheen te willen inzien hoe verkeerd dat was, allereerst voor de jongelui zelf. Er werden optochten gehouden, iets als toneel-stukken vertoond, gevechten geleverd, allerlei stratschenderij uitgehaald en het eind van alles was, dat er weinig geleerd werd, dat menigen zijn toekomst bedierf in plaats van voorbereide, en dat er veelal heel wat te betalen viel, wegens aangerichte schade of gehouden feesten.

De predikant deed zijn best op de hoogte te blijven van het gedrag zijns zoons. Wat hij hoorde voldeed hem wat het leeren betreft maar matig, en wat het gedrag betreft nog minder. Maar hij vernam lang niet alles.

Dat was in nog veel sterker mate het geval wat de uitgaven betreft. De vader had Wulfert een klein maar voldoende weekgeld toegestaan, doch deze, een voorman bij alle pretjes, zat telkens om geld, al was het niet zooveel, verlegen. Daar vader er liefst niet van weten mocht, moest moeder in stilte bijspringen. En dit deed zij ook, hoeveel moeite het mocht kosten en hoe verkeerd het was. Wulfert echter ging zijn gang, wel wetend, dat in den ultiemen nood moeder er nog altijd was om te zorgen.

Wij lezen in den 34ten Rijmsalm vers 6:

Komst, kind'ren, hoort naar mij;
Neemt mijn' getrouwen raad in acht;
Ik leer, opdat g' uw plicht betracht,
Wat 's Heeren vreeze zij.

Die woorden had Wulfert zeker honderd maal gelezen, althans hooren lezen. Doch zij waren wel tot zijn oor, maar niet tot zijn hart door-gedrongen.

Het vervolg zou dat maar al te duidelijk leeren.

HOOGENRIJK.

Gereformeerde Gezindheid.

Gereformeerde Kerken.

BEROEPEN: Oude en Nieuwe Bildt, C. J. Hake-man, te Harlingen. — 's Graveland, P. A. Zellastra, te Middelam. — Waarder (bij Woerden), C. J. Wieringa, te Hazerswoude. — Genderra (N.-Br.), C. A. van Nood, te Lopik. — Hollum (Ameland), A. Dekkers, te Zevenhuizen (Gr.). — Amerongen, A. Voogel, te Puttershoek.

AANGENOMEN: Wateringen, L. M. Wynia, cand. te Nijmegen. — Rouwen, B. J. Lambers, te Loppesum. — Arnhem (vac. wijk), H. Hoekstra, J. G. Kunst, te Barendrecht. — Bunschoten en Spaarndam (A), Joh. H. Rietberg, te Koudekerk a/d Rijn.

BEDANKT: Marken, L. M. Wynia, cand. te Nijmegen. — Westerboek, H. Dekker, te Venlo. — Oenkerke, S. W. Bos, te Koudum.

Aziel. Op Zondag 15 Oct. nam Ds. Lammertus afscheid van zijn gemeente, de tekst voor deze ure was gekozen uit Hebr. 13:20 en 21.

Op gebruikelijke wijze werden door den schei-denden Leeraar woorden van dank gesproken tot den Kerkeraad, vervolgens tot Ds. Thielens als mede Dienaar des Woords, tot Ds. de Walde als deputaat van de Classe, tot de afgevaardigden van de Zusterkerken, tot den Burgemeester, des ge-meente, en tot verschillende Vereenigingen en Corporaties.

Ds. Thielens sprak een woord van dank namens Kerkeraad en Gemeente voor al zijn arbeid en ijver ruim 7 jaar verricht. Op verzoek aigdt de Ge-meente hem staande tot Nr. 121:4.

Ds. de Walde dankte namens de Classe voor al zijn arbeid, dien hij daarin had verricht, verzocht de gemeente om te zingen om den Avondzang: 1. Br. ten Kaate en de Burgemeester spreken hem ook een woord van dank toe, waarna de gemeente hem staande toezigt. Nr. 134:3.

Ds. Lammertus dankte voor al de gesproken woorden en eindigde met dankzegging.

Nederlandse Hervormde Kerk.

BEROEPEN: Overende en Driewegen, T. Jonker, te Garrijp. — Sybekamp, C. Brinkerink, cand. te Bovenkarspel. — Aquoy, J. G. Hooyer, te Anke-veen. — Waarde (Oost), P. Wijnagarden, hulppr. te Bergentheim.

AANGENOMEN: Hierden, F. W. L. C. Schulte, te Groningen.

BEDANKT: Hasselt, S. Ronner, te Waddinxveen. — Eemnes-Buiten, J. C. Klomp, te Rijnse. — De Rijp, C. J. F. Hopster, te Midwoud.

De abonnements-kwitanten over het vierde kwartaal 1916, dat 1 October 11. aanvang, zullen in den loop dezer maand worden aangeboden.

Onsen abonné's, die ons steeds zoo getrouw hun partwissel zenden, verzoeken wij beleefd, ons thans te willen doen toekomen de abon-nementsgelden over bedoeld kwartaal, ten bedrage van f 1.20, aan het adres van

De Administratie van „De Heraut“, Amsterdam.

De abonnementsprijs van De Heraut is f 1.20 per kwartaal.

Na ontvangst van den postwissel wordt den afzender daarvan bericht gezonden.

DE ADMINISTRATIE.

Amsterdam, Oct. 1916.

Advertentiën.

Heden overleed onze geliefde Vader, Behuwd- en Grootvader,

JAN NOBACK Sr., in den ouderdom van ruim 85 jaar.

Wed. J. MASTENBROEK—NOBACK en Kinderen.

Rotterdam, G. NOBACK.

F. NOBACK en Kinderen.

A. NOBACK.

Edam, H. VISSCHER—NOBACK.

Canada, J. R. VISSCHER en Kinderen.

Blokkzijl, 17 Oct. 1916.

Heden behaagde het den Heere, onzen geliefden en hooggeachtten Broeder

JAN NOBACK,

oud-Overling onzer Gemeente, in den ouderdom van ruim 85 jaar, tot Zich te nemen. Meer dan twintig jaren heeft onze overleden Broeder de Gemeente op uit-nemende wijze en met groote toewijding gediend. Den Heere zij dank voor alles wat Hij ons in hem schonk.

Namens den Raad der Geref. Kerk van Blokkzijl:

Ds. W. STEUNENBERG, Preses.

P. DE LIEDE, Scriba.

Blokkzijl, 17 October 1916.

Heden overleed onverwachts tot onze groote droefheid, onze zeer geliefde Ech-tenoot, Vader, Behuwd- en Grootvader, de WelEerw. Heer

SIEMEN SLEESWIJK VISSER,

in leven Geref. Predikant te Rijsoord, in den ouderdom van 59 jaren en 8 maanden.

De zekerheid, dat hij heenging naar het huis zijns Vaders met vele woningen, lenigt onze diepe smart.

A. SLEESWIJK VISSER—

ABDINGA HINGST.

F. SLEESWIJK VISSER.

Rhenen, B. W. SLEESWIJK VISSER—

HELSDOOT.

T. SLEESWIJK VISSER.

Vught, A. G. C. SLEESWIJK VISSER—

KUJTER.

J. SLEESWIJK VISSER.

C. H. SLEESWIJK VISSER.

Rijsoord, 18 October 1916.

Tot ons aller diepe droefheid overleed heden onverwachts onze geliefde leeraar

S. SLEESWIJK VISSER

in den ouderdom van 59 jaren en 8 maanden, die gedurende 30 jaren onzer gemeente met den meesten trouw en toewijding mocht dienen.

Namens den Kerkeraad der Geref. Kerk:

P. DE KONING, Scriba.

Rijsoord, 18 October 1916.

Heden nam de Heere plotseling uit ons midden weg den WelEerwaarden Heer

Ds. SIEMEN SLEESWIJK VISSER,

die gedurende ruim 50 jaren als Eere-Voorzitter onzer Vereeniging „Een School met den Bijbel“ de zaak van het Christe-lijk onderwijs met al de liefde van zijn hart heeft gediend, zoekende de eere zijns Konings en het heil van de jeugd.

Het leven was hem Christus, het sterven gewin.

Het Restant:

A. R. VAN NES, Sec. Voorz.

M. DE ZEEUW, Ga.

B. DE KONING.

T. DE JONG.

C. A. VAN NES, Sec.

H. CRIELAARD, Hoofd der School.

Rijsoord, 18 Oct. 1916.

L. G. WEISZ & Co.,
Commissionairs in Effecten,
Westermarkt No. 21
AMSTERDAM.

Mr. G. H. A. GROSHEIDE Jr.
Accountant, Lid van het Ned. Inst. v. Acc.
Singel No. 303, T. 1233 N.
AMSTERDAM,

helast zich met inlichten en controleren van administraties en alle andere accountantswerkzaamheden.

Abonneert U op:

DeRijnlandscheKerkbode

Onder redactie van Ds. S. HUISMANS te Zevenhoven: Ds. J. BROUWER te Oude-Weetering en Ds. J. W. GUNST te Woerden.

Ds. HUISMANS zet zijn persambtel als „Voortwachter“ in dit blad voort.

Par 3 maanden fr. p. post f 0.40.

Men abonneert zich bij den Boekhandel en bij den Uitgever J. G. BAART, te Oudshoorn.

Bij den uitgever E. J. BOSCH Jbn. te NIJVERDAL, verscheen zoo julst:

Het Zeeuwsche Mysticisme

door
Dr. A. A. VAN SCHELVEN.

PRIJS 40 cts.

De interessante brochure is verkrijg-baar in elken boekhandel en na ontvangst van het bedrag bij den uitgever.

Psalmgezing bij Orgelspel = verhooging huiselijk geluk

Dit is, sedert de koraalboeken met letteraccoorden van DOORTMONT verschenen,

BEREIKBAAR VOOR IEDER.

H.H. Orgelhandelaars zorgen dat men op gemakkelijke condities in het bezit kan komen van een instrument, en DOORTMONT's koraalboek is bewezen geschikt te zijn voor ieder die

zonder muziekkennis in enkele uren tijd de psalmen geheel naar den eisch wil leeren spelen.

ZOOVEEN VERSCHEN DE ACHTSTE DRUK VAN

De Melodieën der Psalmen en Lof- en Bedezangen

Met accoorden in letters, voor orgel bewerkt door L. DOORTMONT.

f 2.60 IN STEVIGEN LINNEN BAND f 2.60

Uitgave van W. KIRCHNER, Bloemgracht 133, AMSTERDAM.

ELKAWATCH KALVERSTR. 206 SPECIALE ETALAGE BRACELET HORLOGES

Wij zenden door het geheele Rijk Keusendingen.

GOLDSCHMEDING
PIANO'S - ORGELS.
KALVERSTRAAT 50 - WARMOESSTRAAT 141.
UTRECHTSCHESTR. 119 - KEIZERSGR. 209-303
AMSTERDAM.

Evangellischewerk van de Ger. Kerken
in Noord-Brabant en Limburg.

Met hartelijken dank ontvangen in de maand September:

Geref. Kerk Geesteren-Gelachlar f 5; idem Rockanje f 2.50; id. Burum (Fr.) f 5; id. Ping-jum f 2; id. Roden (Dr.) f 2.50; id. Hooftdorp, Haarlemmer f 5; id. Wateringen f 5; id. Bedum f 2; id. Leiden f 2; id. Utrecht f 10; id. Feijenoord f 2; id. Herwijnen f 5; id. Koudkerk (Z.H.) f 5; id. Be (Fr.) f 5; id. de Lier f 2; id. Heerenveen f 7.50; id. Emmen f 2.50; id. de Wilp (Gr.) f 1; id. Hasselt f 2.50; id. Garrelaer f 3; id. IJselmonde f 5; id. Weste-randen f 5; id. IJl f 2.50; id. Veere (kerk), Maastricht f 7.50; id. Oost-West-Souburg f 2.50; id. Bergentheim f 6; id. Eisinge f 2.50; id. Zout-kamp f 2; id. Uithoorn f 5; id. Barchem bij Lochem f 2; id. Witmarum f 2.50; id. Olde-hove (Gr.) f 5; id. Geldermalsen f 2.50; id. Beetsum f 5; id. Montfoort f 1.50; id. Makkum f 14.55; id. Colijnsplaat f 10; id. Engwierum f 1; id. Haarlemmer Oostzijde f 5; id. Dinsin-chem f 2.50; id. Gasselter Nijveen (cift) f 5; id. id. (jaarl. bijdrage) f 5; id. Velp (Geld.) f 10; id. Watergraafmeer f 25; id. Onstwedde f 5; id. Nieuw-Lekkerland f 2.50; id. Rekken Eibergen f 2.50; id. Rotterdam f 25; id. coll. Marrum (Fr.) f 24.06; id. coll. Vries f 8.80; id. coll. Murwerwoude f 6.97; id. coll. Gaastmeer f 20; id. coll. Dronrijp f 15; id. coll. Zwartshuis f 16.95; id. coll. Driewegen (Z.) f 8.323; id. coll. Oenkerk f 20.67; id. coll. Pannum f 7.5; id. coll. Huisum f 15.20; id. coll. Heemse f 10.42; id. coll. Leidschenham f 9.03; id. coll. Nieuwendam f 3.80; id. coll. Ter Aar f 15.05; id. coll. Almkerk f 21.82; id. coll. Andel f 25.034; id. coll. Dussen f 5.16; id. coll. Giesen-Rijswijk f 3.374; id. coll. Meenwe f 5.73; id. coll. Nieuwendijk f 33.604; id. coll. Steeuwijk f 9.55; id. coll. Waardhuizen f 7.87; id. coll. Werkendam A f 22.10; id. coll. Werkendam B f 4.05; id. coll. Westerboek f 18.104; id. extra coll. Fijnaart f 27.33; id. extra coll. Zevenbergen f 13.82; id. ged. coll. Oude Leie f 4.62; id. ged. coll. de Knijpe f 2.38; jaarl. bijdrage uit den Haag f 26.50; A. J. P. ten Hoopen, Haaksbergen f 2.50; P. J. Schelle, Ter Neuzen f 7.50; door Ds. G. Doekes, van verschillende leden der Geref. Kerk te Nieuw-dorp f 25; Ds. M. v. d. Boon, Ouderkerk a/d Amstel f 3; gevouden in de coll. Geref. Kerk Oostbierum f 10; id. Almkerk f 1; id. Klundert f 2; id. Klundert f 2.50.

Met hartelijken dank ontvangen in de maand September:

Geref. Kerk Geesteren-Gelachlar f 5; idem Rockanje f 2.50; id. Burum (Fr.) f 5; id. Ping-jum f 2; id. Roden (Dr.) f 2.50; id. Hooftdorp, Haarlemmer f 5; id. Wateringen f 5; id. Bedum f 2; id. Leiden f 2; id. Utrecht f 10; id. Feijenoord f 2; id. Herwijnen f 5; id. Koudkerk (Z.H.) f 5; id. Be (Fr.) f 5; id. de Lier f 2; id. Heerenveen f 7.50; id. Emmen f 2.50; id. de Wilp (Gr.) f 1; id. Hasselt f 2.50; id. Garrelaer f 3; id. IJselmonde f 5; id. Weste-randen f 5; id. IJl f 2.50; id. Veere (kerk), Maastricht f 7.50; id. Oost-West-Souburg f 2.50; id. Bergentheim f 6; id. Eisinge f 2.50; id. Zout-kamp f 2; id. Uithoorn f 5; id. Barchem bij Lochem f 2; id. Witmarum f 2.50; id. Olde-hove (Gr.) f 5; id. Geldermalsen f 2.50; id. Beetsum f 5; id. Montfoort f 1.50; id. Makkum f 14.55; id. Colijnsplaat f 10; id. Engwierum f 1; id. Haarlemmer Oostzijde f 5; id. Dinsin-chem f 2.50; id. Gasselter Nijveen (cift) f 5; id. id. (jaarl. bijdrage) f 5; id. Velp (Geld.) f 10; id. Watergraafmeer f 25; id. Onstwedde f 5; id. Nieuw-Lekkerland f 2.50; id. Rekken Eibergen f 2.50; id. Rotterdam f 25; id. coll. Marrum (Fr.) f 24.06; id. coll. Vries f 8.80; id. coll. Murwerwoude f 6.97; id. coll. Gaastmeer f 20; id. coll. Dronrijp f 15; id. coll. Zwartshuis f 16.95; id. coll. Driewegen (Z.) f 8.323; id. coll. Oenkerk f 20.67; id. coll. Pannum f 7.5; id. coll. Huisum f 15.20; id. coll. Heemse f 10.42; id. coll. Leidschenham f 9.03; id. coll. Nieuwendam f 3.80; id. coll. Ter Aar f 15.05; id. coll. Almkerk f 21.82; id. coll. Andel f 25.034; id. coll. Dussen f 5.16; id. coll. Giesen-Rijswijk f 3.374; id. coll. Meenwe f 5.73; id. coll. Nieuwendijk f 33.604; id. coll. Steeuwijk f 9.55; id. coll. Waardhuizen f 7.87; id. coll. Werkendam A f 22.10; id. coll. Werkendam B f 4.05; id. coll. Westerboek f 18.104; id. extra coll. Fijnaart f 27.33; id. extra coll. Zevenbergen f 13.82; id. ged. coll. Oude Leie f 4.62; id. ged. coll. de Knijpe f 2.38; jaarl. bijdrage uit den Haag f 26.50; A. J. P. ten Hoopen, Haaksbergen f 2.50; P. J. Schelle, Ter Neuzen f 7.50; door Ds. G. Doekes, van verschillende leden der Geref. Kerk te Nieuw-dorp f 25; Ds. M. v. d. Boon, Ouderkerk a/d Amstel f 3; gevouden in de coll. Geref. Kerk Oostbierum f 10; id. Almkerk f 1; id. Klundert f 2; id. Klundert f 2.50.

Met hartelijken dank ontvangen in de maand September:

Geref. Kerk Geesteren-Gelachlar f 5; idem Rockanje f 2.50; id. Burum (Fr.) f 5; id. Ping-jum f 2; id. Roden (Dr.) f 2.50; id. Hooftdorp, Haarlemmer f 5; id. Wateringen f 5; id. Bedum f 2; id. Leiden f 2; id. Utrecht f 10; id. Feijenoord f 2; id. Herwijnen f 5; id. Koudkerk (Z.H.) f 5; id. Be (Fr.) f 5; id. de Lier f 2; id. Heerenveen f 7.50; id. Emmen f 2.50; id. de Wilp (Gr.) f 1; id. Hasselt f 2.50; id. Garrelaer f 3; id. IJselmonde f 5; id. Weste-randen f 5; id. IJl f 2.50; id. Veere (kerk), Maastricht f 7.50; id. Oost-West-Souburg f 2.50; id. Bergentheim f 6; id. Eisinge f 2.50; id. Zout-kamp f 2; id. Uithoorn f 5; id. Barchem bij Lochem f 2; id. Witmarum f 2.50; id. Olde-hove (Gr.) f 5; id. Geldermalsen f 2.50; id. Beetsum f 5; id. Montfoort f 1.50; id. Makkum f 14.55; id. Colijnsplaat f 10; id. Engwierum f 1; id. Haarlemmer Oostzijde f 5; id. Dinsin-chem f 2.50; id. Gasselter Nijveen (cift) f 5; id. id. (jaarl. bijdrage) f 5; id. Velp (Geld.) f 10; id. Watergraafmeer f 25; id. Onstwedde f 5; id. Nieuw-Lekkerland f 2.50; id. Rekken Eibergen f 2.50; id. Rotterdam f 25; id. coll. Marrum (Fr.) f 24.06; id. coll. Vries f 8.80; id. coll. Murwerwoude f 6.97; id. coll. Gaastmeer f 20; id. coll. Dronrijp f 15; id. coll. Zwartshuis f 16.95; id. coll. Driewegen (Z.) f 8.323; id. coll. Oenkerk f 20.67; id. coll. Pannum f 7.5; id. coll. Huisum f 15.20; id. coll. Heemse f 10.42; id. coll. Leidschenham f 9.03; id. coll. Nieuwendam f 3.80; id. coll. Ter Aar f 15.05; id. coll. Almkerk f 21.82; id. coll. Andel f 25.034; id. coll. Dussen f 5.16; id. coll. Giesen-Rijswijk f 3.374; id. coll. Meenwe f 5.73; id. coll. Nieuwendijk f 33.604; id. coll. Steeuwijk f 9.55; id. coll. Waardhuizen f 7.87; id. coll. Werkendam A f 22.10; id. coll. Werkendam B f 4.05; id. coll. Westerboek f 18.104; id. extra coll. Fijnaart f 27.33; id. extra coll. Zevenbergen f 13.82; id. ged. coll. Oude Leie f 4.62; id. ged. coll. de Knijpe f 2.38; jaarl. bijdrage uit den Haag f 26.50; A. J. P. ten Hoopen, Haaksbergen f 2.50; P. J. Schelle, Ter Neuzen f 7.50; door Ds. G. Doekes, van verschillende leden der Geref. Kerk te Nieuw-dorp f 25; Ds. M. v. d. Boon, Ouderkerk a/d Amstel f 3; gevouden in de coll. Geref. Kerk Oostbierum f 10; id. Almkerk f 1; id. Klundert f 2; id. Klundert f 2.50.

Met hartelijken dank ontvangen in de maand September:

Geref. Kerk Geesteren-Gelachlar f 5; idem Rockanje f 2.50; id. Burum (Fr.) f 5; id. Ping-jum f 2; id. Roden (Dr.) f 2.50; id. Hooftdorp, Haarlemmer f 5; id. Wateringen f 5; id. Bedum f 2; id. Leiden f 2; id. Utrecht f 10; id. Feijenoord f 2; id. Herwijnen f 5; id. Koudkerk (Z.H.) f 5; id. Be (Fr.) f 5; id. de Lier f 2; id. Heerenveen f 7.50; id. Emmen f 2.50; id. de Wilp (Gr.) f 1; id. Hasselt f 2.50; id. Garrelaer f 3; id. IJselmonde f 5; id. Weste-randen f 5; id. IJl f 2.50; id. Veere (kerk), Maastricht f 7.50; id. Oost-West-Souburg f 2.50; id. Bergentheim f 6; id. Eisinge f 2.50; id. Zout-kamp f 2; id. Uithoorn f 5; id. Barchem bij Lochem f 2; id. Witmarum f 2.50; id. Olde-hove (Gr.) f 5; id. Geldermalsen f 2.50; id. Beetsum f 5; id. Montfoort f 1.50; id. Makkum f 14.55; id. Colijnsplaat f 10; id. Engwierum f 1; id. Haarlemmer Oostzijde f 5; id. Dinsin-chem f 2.50; id. Gasselter Nijveen (cift) f 5; id. id. (jaarl. bijdrage) f 5; id. Velp (Geld.) f 10; id. Watergraafmeer f 25; id. Onstwedde f 5; id. Nieuw-Lekkerland f 2.50; id. Rekken Eibergen f 2.50; id. Rotterdam f 25; id. coll. Marrum (Fr.) f 24.06; id. coll. Vries f 8.80; id. coll. Murwerwoude f 6.97; id. coll. Gaastmeer f 20; id. coll. Dronrijp f 15; id. coll. Zwartshuis f 16.95; id. coll. Driewegen (Z.) f 8.323; id. coll. Oenkerk f 20.67; id. coll. Pannum f 7.5; id. coll. Huisum f 15.20; id. coll. Heemse f 10.42; id. coll. Leidschenham f 9.03; id. coll. Nieuwendam f 3.80; id. coll. Ter Aar f 15.05; id. coll. Almkerk f 21.82; id. coll. Andel f 25.034; id. coll. Dussen f 5.16; id. coll. Giesen-Rijswijk f 3.374; id. coll. Meenwe f 5.73; id. coll. Nieuwendijk f 33.604; id. coll. Steeuwijk f 9.55; id. coll. Waardhuizen f 7.87; id. coll. Werkendam A f 22.10; id. coll. Werkendam B f 4.05; id. coll. Westerboek f 18.104; id. extra coll. Fijnaart f 27.33; id. extra coll. Zevenbergen f 13.82; id. ged. coll. Oude Leie f 4.62; id. ged. coll. de Knijpe f 2.38; jaarl. bijdrage uit den Haag f 26.50; A. J. P. ten Hoopen, Haaksbergen f 2.50; P. J. Schelle, Ter Neuzen f 7.50; door Ds. G. Doekes, van verschillende leden der Geref. Kerk te Nieuw-dorp f 25; Ds. M. v. d. Boon, Ouderkerk a/d Amstel f 3; gevouden in de coll. Geref. Kerk Oostbierum f 10; id. Almkerk f 1; id. Klundert f 2; id. Klundert f 2.50.

Met hartelijken dank ontvangen in de maand September:

Geref. Kerk Geesteren-Gelachlar f 5; idem Rockanje f 2.50; id. Burum (Fr.) f 5; id. Ping-jum f 2; id. Roden (Dr.) f 2.50; id. Hooftdorp, Haarlemmer f 5; id. Wateringen f 5; id. Bedum f 2; id. Leiden f 2; id. Utrecht f 10; id. Feijenoord f 2; id. Herwijnen f 5; id. Koudkerk (Z.H.) f 5; id. Be (Fr.) f 5; id. de Lier f 2; id. Heerenveen f 7.50; id. Emmen f 2.50; id. de Wilp (Gr.) f 1; id. Hasselt f 2.50; id. Garrelaer f 3; id. IJselmonde f 5; id. Weste-randen f 5; id. IJl f 2.